

BİRİNCİ TBMM'YE MUHALİF BİR MEBUS: GÜMÜŞHANE MEBUSU KADIRBEYOĞLU ZEKİ BEY

Recep Murat GEÇİKLİ*

Özet

Kadirbeyoğlu Zeki Bey, Gümüşhane'nin yetiştirdiği önemli tarihi şahsiyetlerden biridir. Kendisi Erzurum Kongresi'ne Gümüşhane delegesi olarak katıldığı gibi Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde de yer almıştır. II. TBMM'ye bağımsız olarak seçilen tek mebus olan Zeki Bey'in I. TBMM'ye neden katılmadığı ile ilgili iddialar ve ithamlar söz konusudur. Bu çalışmada Kadirbeyoğlu Zeki Bey'in I. TBMM'ye neden katılmadığı ile ilgili iddialar ve ithamlar üzerinde tarihi kaynaklara dayalı olarak inceleme ve analizlerde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Milli Mücadele, Gümüşhane, Kadirbeyoğlu Zeki Bey, Damat Ferit Paşa, Kuva-yı Milliye

Abstract

**AN OPPONENT DEPUTY TO THE FIRST GRAND NATIONAL ASSEMBLY:
GUMUSHANE DEPUTY KADIRBEYOĞLU ZEKİ BEY**

Kadirbeyoğlu Zeki Bey was one of the historical personages raised in Gümüşhane. He both attended Erzurum Congress as the delegate of Gümüşhane and took place in the Last Ottoman Parliament. There are different allegations and possibilities regarding why Zeki Bey did not attend the 1st TBMM and who was the only deputy elected as independent in the 2nd TBMM. In this paper, examinations and analyses will be made depending on the historical sources in relation to the allegations and possibilities regarding why Kadirbeyoğlu Zeki Bey did not attend the 1st TBMM.

Keywords: War of Independence, Gümüşhane, Kadirbeyoğlu Zeki Bey, Damat Ferit Pasha, Turkish Revolutionaries

Giriş

Çalışmanın esas konusuna geçmeden önce Zeki Kadirbeyoğlu'nun I. TBMM'nin açılışına kadarki hayatı üzerinde genel hatlarıyla durmak faydalı olacaktır.

Zeki Bey'in mensup olduğu aile, Gümüşhane ve çevresinde “*Kadirbeyzadeler*” olarak tanınmaktadır¹. Ailenin şeceresi kaynaklarda 16. yüzyıla kadar götürülmektedir. Zeki Bey'in dedesi Mustafa Paşa ve babası Lütfi Paşa, rütbelerinden de anlaşılacağı üzere, yıllarca Osmanlı Devleti'nin farklı bölgelerinde mülki görevlerde bulunmuş ve “*paşalık*” rütbesine kadar ulaşmış kişilerdir². Ayrıca, Zeki Bey'in babası Lütfi Paşa, 1908-1912 yılları arasında Osmanlı Mebusan Meclisi'nde mebus olarak yer almış ve dönemin partilerine karşı eşit mesafede durmuştur. Mebusluk görevinden sonra emekli olarak İstanbul'a yerleşmiştir³.

* Yrd.Doç.Dr. Iğdır Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.
rmuratgecikli@gmail.com.

¹ Uğur Üçüncü, *İkinci Dönem TBMM'de Bir Muhalif Portresi Kadirbeyzade Zeki Bey*, Çizgi Kitabevi, Konya 2011, s. 13.

² Necmettin Hıra, *Hatıralarının Işığı Altında Kadirbeyoğlu Zeki Bey'in Çalışmaları*, 1919-1927, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 2006, s. 15; Uğur Üçüncü, “*II. Dönem TBMM'de Kadirbeyzade Zeki Bey ve Faaliyetleri*”, *Gümüşhane Tarihi (İl Oluşunun 85. Yılında Gümüşhane Tarihi ve Ekonomisi Sempozyumu Tarih Bildirileri (25-26 Mayıs 2010)* Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, Gümüşhane 2016, s. 88.

³ Hıra, a.g.t., s. 15; Uğur Üçüncü, a.g.e., s. 15.

Zeki Kadirbeyoğlu, 1884 yılında Gümüşhane’de dünyaya gelmiştir. İlk ve orta öğrenimini (Rüştiye) Gümüşhane’de tamamladıktan sonra Galatasaray Sultanisi’nin Türkçe bölümünü bitirmiştir. Öğrenimine daha fazla devam etmemiş ve o sırada Gazze’de görevli olan babasının yanına gitmiştir. Zeki Bey, 1905 yılında Gümüşhane Sancağı pasaport kâtipliği göreviyle memuriyet mesleğine başlamış fakat benimseyemediği memuriyet hayatından kısa bir süre sonra istifa ederek ayrılmıştır. Memuriyetten sonraki hayatını, çiftçilik ve ticaret yaparak devam ettirmiştir. Gümüşhane İdare Meclisi ve Ticaret Odası başkanlığı yapmıştır⁴. Gümüşhane’nin 19 Temmuz 1916 tarihinde Ruslar tarafından işgal edilmesi üzerine memleketini terk etmek zorunda kalarak Sivas’a göç etmiştir. İşgalin ortadan kalması üzerine 1918 yazında tekrar Gümüşhane’ye dönmüştür⁵. Bundan sonra işgalden kurtulmuş memleketinin ve insanların yaralarını sarmaya çalışan Zeki Bey, bölgedeki Rum ve Ermenilerin taşkınlıklarını görerek 12 Şubat 1919 tarihinde kurulan Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti’ne katılmıştır. Bu cemiyetin toplantılarına katılmış ve bir süre sonra Cemiyet’in Gümüşhane şubesini açmıştır⁶.

Zeki Bey, Erzurum Kongresi’ne Gümüşhane delegesi olarak katılmıştır⁷. Bu kongre sırasında Mustafa Kemal Paşa’nın askeri üniformasıyla kongreye katılmasına muhalefet etmesiyle öne çıkmıştır⁸. Zeki Bey’in Milli Mücadele’nin Erzurum Kongresi sonrasındaki tutum ve tavrı da bağlı olduğu Trabzon vilayetinin yaklaşımıyla uyum arz etmektedir. Şöyle ki, Zeki Bey, Erzurum Kongresi’nin Trabzon delegelerinden ve aynı zamanda Heyet-i Temsiliye üyeleri olan İzzet ve Servet Beylerle birlikte, Sivas Kongresi’nin toplanmasına Erzurum Kongresi’nin aldığı kararlara aykırılık gerekçesiyle itiraz etmiştir. Yine, Sivas Kongresi’nden sonra Heyet-i Temsiliye’nin Damat Ferit Hükümeti’yle ilişkilerini kesme kararına da aynı şekilde muhalefet etmiştir⁹. Bu kararın Damat Ferit Hükümeti’nin elini güçlendireceğini ve Padişah Vahdettin ile olan ilişkileri zayıflattığı düşüncesindedir. Bir başka önemli husus, bu tarihlerde Trabzon Valisi olan ve Damat Ferit Hükümeti’ne yakınlığı ile bilinen Mehmet Galip Bey’in İstanbul’a bir heyet göndermek istemesi ve bu heyete “*Saray ahvaline vakıf olan Gümüşhane temsilcisi Zeki Bey’in de*” katılmasını talep etmesidir. Heyet-i Temsiliye’ye tarafından uygun görülmeyen bu talepten sonra Vali Galip Bey, Zeki Bey ile görüşmek üzere Gümüşhane’ye gelmek istemiş fakat bu girişim Kazım Karabekir Paşa’nın 26 Eylül 1919’da Vali Galip Bey’i tutuklatarak Erzurum’a getirmesiyle sonuçlanmıştır¹⁰. Karabekir’in Vali Galip Bey’den kuşkulması üzerine Trabzon Mevki Kumandanı’na verdiği talimat sonrasında Vali’nin Damat Ferit ile yazışmaları ortaya çıkmıştır¹¹.

Bu tarihten sonra Trabzon’a vali vekili olarak Rüştü Paşa’nın atanması ve kısa bir süre sonra Milli Mücadele’ye yakınlığı ve desteğiyle bilinen Ali Rıza Paşa Hükümeti’nin iktidara gelmesiyle birlikte Trabzon ve çevresinde görülen muhalif tutum da yatışmıştır. Ali Rıza Paşa Hükümeti zamanında yapılan Osmanlı Mebusan Meclisi’ne Müdafaa-i Hukuk Grubu üyesi olarak Gümüşhane’den mebus seçilen Zeki Bey, Meclis’e katılmış ve Misak-ı Milli’yi imzalayan isimler arasında yer almıştır¹². Bu sıralarda Padişah ile görüşmek üzere seçilen heyet üyeleri arasında yer alırsa da bu görüşme gerçekleşmemiştir¹³. İstanbul’un işgal edilmesi ve Meclis’in dağıtılmasından sonra Ankara’ya geçmeyerek İstanbul’da kalmıştır.

Zeki Bey’in, İstanbul’un işgalinden sonra neden Ankara’da açılan TBMM’ye katılmadığı konusunda ortaya atılan farklı iddialar vardır. Çalışmanın bundan sonraki kısmında bu iddialar ele alınacak ve irdelenecektir.

1. Mustafa Kemal Paşa’nın Nutuk’ta Konuya Yaklaşımı

⁴ Üçüncü, a.g.e., s. 16-19.

⁵ a.g.e., s. 22.

⁶ a.g.e., s. 35-37; Hıra, a.g.t., s. 32-46.

⁷ Yücel Çil, *Erzurum Kongresi’ne Katılan Delegeler*, ATAM, Ankara 2005, s. 105.

⁸ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C. III, Emre Yayınları, İstanbul 1995, s. 1447.

⁹ Sabahattin Özel, *Milli Mücadele’de Trabzon*, TTK, Ankara 1991, s. 87-88.

¹⁰ a.g.e., s. 87-88; Üçüncü, a.g.e., s. 63.

¹¹ Kamil Erdeha, *Milli Mücadele’de Vilayetler ve Valiler*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1975, s. 186-187.

¹² Hıra, a.g.t., s. 75-79.

¹³ Üçüncü, a.g.e., s. 67.

Mustafa Kemal Paşa, 1919 yılı Eylül ayı içerisinde Trabzon ve çevresinde yaşanan hadiseler üzerinde durduktan sonra sözlerine şu şekilde devam etmiştir: “*Efendiler, bu son maruzatımla daha bir hakikat üzerinde fikirleri tenvir etmek isterim. Trabzon Valisi Galip Bey, Zeki Bey, saray ve Ferit Paşa ile münasebettar idiler. Bir heyet halinde İstanbul’a gitmekten maksatları, maksadı milliye hadim olmayıp İstanbul’da icabedenleri tenvir ve bazı tedbirler tavsiye ve yeni talimat almak gibi makasıda müstenit olduğuna bence şüphe etmeye mahal yoktu. Nitekim, Zeki Bey bilahare İstanbul’a gittikten sonra arkasından lüzumu kadar para ve cephane gönderilmek vaadiyle ve talimat-ı mahsusa ile Trabzon ve Gümüşhane havalisinde teşkilat yapmak üzere gönderilmiştir. Mümaileyhi, İnebolu’da tevkif ve Ankara’ya celbettirmiştim. Bana, bu söylediğim hususatı tamamıyla itiraf eyledi. Yanlız, güya İstanbul’u aldattığını, alacağı para ve eslihayı güya bize teslim etmek niyetinde bulunduğunu söyledi. Buna o gün ve hatta bugün inanacak safdiller bulunabilir mi? Mamañih ben, bu zatı Erzurum Kongresi’ndeki münasebet hatırasına hürmeten yalnız ihtarat ve nesayih-i lazımede bulunmakla iktifa ederek serbest bırakmıştım¹⁴.”*

Anlaşılabacağı üzere, Mustafa Kemal Paşa, 1919 Eylül ayı içerisinde Zeki Bey’in de içerisinde olacağı heyetin İstanbul’a gitmek istemesindeki amacının, milli maksatlara hizmet etmek olmadığını vurgulamaktadır. Mustafa Kemal Paşa, bu düşüncesinin doğruluğunu, İstanbul’un işgalinden sonra Zeki Bey’in Damat Ferit Paşa ile olan görüşmesini örnek vererek desteklemektedir. Mustafa Kemal Paşa, Zeki Bey’in Sadrazam Damat Ferit Paşa’dan aldığı özel talimat ile Trabzon ve Gümüşhane havalisinde teşkilat yapmak üzere gönderildiğini, kendisine peşinden gönderilmek üzere para ve cephane vaat edildiğini belirtmektedir. Mustafa Kemal Paşa, Zeki Bey’in kendisine bu hususları itiraf ettiğini ancak bütün bunları İstanbul’u aldatarak para ve cephaneyi Ankara Hükümeti’ne teslim etmek niyetiyle yaptığını söylediğini, kendisinin ne o gün ne de bugün Zeki Bey’in bu anlatımlarına inanmadığını ifade etmektedir. Zeki Bey, gerekli ihtaratlar ve nasihatlerden sonra serbest bırakılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, Nutuk’ta Zeki Kadirbeyoğlu’nun Meclis’e katılmamasını bu şekilde açıklamaktadır. Mustafa Kemal Paşa’nın Nutuk’ta dile getirdiği bu konuyla ilgili olarak Zeki Kadirbeyoğlu’nun ne dediği ya da ne söylediğine bakmamız gerekiyor.

2. Zeki Bey’in Anılarında Kendisini Savunması

Tespit edilebildiği kadarıyla Zeki Bey, bu meseleden ilk defa 5 Kasım 1923 tarihinde Vatan gazetesine vermiş olduğu bir mülakatta bahsetmiştir. Bahsi edilen mülakatta Zeki Bey, sözü Meclis-i Mebusan’a Gümüşhane’den seçildiğine getirdikten sonra konumuzla ilgili olarak, Meclis’in dağılması üzerine Ferit Paşa tarafından tevkif edilmek üzere iken Sadrazam’ın odasından heyecanlı bir surette kaçtığını, birkaç gün saklı kaldığını, sonra gizli bir surette bir Fransız vapuruyla İnebolu’ya çıktığına değinmektedir. Zeki Bey, İnebolu’dan sonra neler yaşadığını şu sözlerle anlatmaktadır: “*İnebolu’ya çıkınca, Ferit Paşa tarafından Kuva-yı Milliye Teşkilatı aleyhine faaliyette bulunmak üzere Anadolu’ya geldiğim bahanesiyle beni tevkif ettiler. Eşyam arasında da bir milyon beyanname olduğunu ilan ettiler. Hâlbuki Kuva-yı Milliye’yi en evvel teşkil edenlerden birisi ben idim. Şimdi vekayin cilvesine bakılsın ki benim teşkil ettiğim kuvvetlere benden sonra iltihak edenler beni itham ediyorlardı. Ben İnebolu’da Mustafa Kemal ve Kazım Karabekir Paşalar ile derhal temas ettim ve hakikat anlaşıldıktan sonra tahliye edildim. Tahliye edilir edilmez Ankara’ya gittim. Bana alenen tarziye verilmediği veyahut İstiklal Mahkemesi’ne tevdi edilmediğim surette Meclis’in müzakeratına iştirak edemeyeceğimi bildirdim. Talebatımın ne biri ne de diğeri isaf edilmediğinden Ankara’dan müfarakat ederek Gümüşhane’ye gittim¹⁵.”*

Görüldüğü üzere, Mustafa Kemal Paşa’nın 1927’de Nutuk’ta gündeme getirmesinden yaklaşık dört yıl önce Zeki Bey, fazla ayrıntıya girmeksizin Damat Ferit Paşa ile olan görüşmesine ve İnebolu’da tutuklanmasına değinmektedir. Serbest kalması konusunda ise Mustafa Kemal Paşa’nın anlatımıyla Zeki Bey’in anlatımı arasındaki fark dikkat çekmektedir.

Bu mülakattan yaklaşık dört ay sonra Meclis’te Halifeliğin Kaldırılması ile ilgili kanunun müzakeresi esnasında Zeki Bey’e vekillerden bazıları “*Damat Ferit’in dostusun*”, “*Jurnalcisin*”, “*Damat Ferit’e jurnal vermiş adi bir adamsın*”, “*Seni damat yapalım Zeki Bey*”, şeklindeki sözlerle

¹⁴ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, C. I, 1919-1920, MEB, İstanbul 1970, s. 190.

¹⁵ “*Meclis’teki Yegâne Müstakil Mebus*”, Vatan, 5 Teşrin-i Sani 1339/1923, nr. 204, s. 4.

sataşınca Zeki Bey, casus olmadığını, Saray'a gitmediğini, Saray'a gidenin namussuz olduğunu, bunu söyleyenlerin en büyük namussuz olduklarını söyleyerek yanıt vermiştir¹⁶. Meclis'te 1924 yılı Mart ayı başlarında geçen bu diyaloglar, vekillerin Zeki Bey'e bakış açısını göstermesi açısından önemlidir.

Zeki Bey, yıllar sonra yazdığı anılarında, Damat Ferit Paşa ile olan görüşmesine ve bu görüşmede konuşulanlara ilişkin daha ayrıntılı bilgiler vermiştir¹⁷. Damat Ferit Paşa, Zeki Bey'i milli hareket içerisinde zorla sürüklenmiş, asil bir aileye mensup olduğu kadar kendi çevresinde ve Erzurum ve Trabzon vilayetlerinde dahi sevilen ve sayılan bir şahsiyet olarak görmektedir. Damat Ferit, Zeki Bey'e babasının ve dedesinin paşalık rütbesine ulaşacak kadar devlete ve Padişah'a uzun yıllar hizmet ettiklerini hatırlatır. Memleketin buhranlı döneminde birlik ve beraberliğin sağlanması için "*gayr-i memnunlar*" olarak tanımladığı Kuva-yı Milliyecilerin ortadan kaldırılması gerektiğini, bunun için kendisine, içerden yardım etmesini teklif eder. Kendisine her türlü yardım yapılacağını, alınacak tedbirleri konuşmak için çağırıldığını, başarılı olduğu takdirde hem milletin şükranına hem de Padişah'ın iyilik ve ihsanına mazhar olacağını ifade eder.

Damat Ferit, Zeki Bey'den, bulunduğu bölgedeki halkın ruh halini, hükümet ve Hilafet'e olan bağlılıklarını, "*asi kuvvetler*"in miktarını ve halkın bu kuvvetlere olan meylini sormuştur. Zeki Bey, halkın hürmetini kazanmış, memleketine ve milletine sadık, hanedana hürmeti ve Hilafet'e bağlı biri olduğunu ifade etmiştir. Halkın yaşadığı zorluklardan, hükümetin yaşadığı bölgeye ilgisizliğinden, halkın çaresiz Ermeni ve Rum tehditlere karşı kendini korumak zorunda kaldığından, Anadolu'da başlatılan hareketin Padişah'ı ve Halife'yi kurtarmak istediğinden, Karabekir'in takviye ve teşkilatla tamamladığı hareketin başına Mustafa Kemal Paşa'nın geçtiğinden, bundan sonra kendi ellerindeki güç ve kuvvetin kaybolduğundan bahsetmiştir.

Damat Ferit Paşa, Zeki Bey'e, Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Milli Mücadele'ye karşı alınacak tedbirleri sormuştur. Zeki Bey, Damat Ferit'e alınacak tedbirlerle ilgili şunları söylemiştir: "*Paşam, bugün Trabzon'da hem vali ve hem de fırka kumandanı olan Erzurumlu Rüştü Paşa vardır. Bu zatla kardeş gibi görüşürüm. Gerek Hilafet'e ve gerek memlekete çok merbut olan bir kumandandır. Bahusus, Erzurumlu olduğu ve orada dahi Fırka kumandanlığı yaptığı için Erzurum ahalisi kendisini çok severler. Bu zatı ele almak bizim için elzemdir. Ve ben de buna yüzde doksan nispetinde muvaffak olacağıma emin bulunuyorum. Lakin bu böyle kuru kuruya yapılacak işlerden değildir. Bir firkada üç alay vardır. Bunların ihtilaf çıkarma ihtimali de mevcuttur. Bu alayın tabur kumandanlarını ikna etmek lazımdır. Hatta bu zabitanı, saniyen bu firkanın mevcudu da azdır. Umum fırka hemen bir alay kuvvetindedir. Mevzi olarak üç-dört tevellüdü silahaltına almak icabettiği takdirde o nisbette tüfenk yoktur. Bu mesele için benim fikrimce yüz bin altın lira, yirmi bin tüfenk burada ihzar edilir ve benimle beraber en emin olduğum iki zata bu paralar teslim edilerek tüfenklerle Erzurum'a gönderilir ise netice gerisi çok kolaydır. İlerdeki mesuliyeti bana bırakınız¹⁸.*"

Zeki Bey'in bu yanıtına karşılık olarak Damat Ferit, tüfek mekanizmalarını İngilizlerden alacağını, parayı tedarik etmenin çarelerini arayacağını vaat etmiştir.

Zeki Bey, anılarında, bu görüşme sırasında Ömer Fevzi Bey'i¹⁹ gördüğünü, onun verdiği bir pusulayı Damat Ferit Paşa'nın okumasından sonra yüz ifadesinin değiştiğini, bu sırada tasarladığı "*plan*"ın deşifre olduğunu anlayarak buradan kaçıp saklandığını anlatmaktadır. Bu görüşmeden sonra Damat Ferit Hükümeti'nin kendisini aradığını, günlerce İstanbul'da gizlenmek zorunda kaldıktan sonra bir Fransız vapuru ile İnebolu'ya geçtiğinden bahsetmektedir. İnebolu'ya geldikten sonra vapurdan çıkarken tutuklanır, bir süre İnebolu'da tutulur. Durumu anlatmak için Karabekir'e, Mustafa Kemal Paşa'ya ve Rüştü Paşa'ya telgraflar çeker. Bu telgraf görüşmelerinden sonra serbest kalır ve kendiliğinden Ankara'ya gider. Ankara'ya gider fakat Mustafa Kemal Paşa'nın kendisinden özür dilemedikçe Meclis'e girmeyeceğini söyler, bir süre sonra ise mebusluktan istifa ederek memleketi Gümüşhane'ye gitmek ister. Fakat orada bir hadise çıkaracağı endişesiyle Mustafa Kemal Paşa izin vermez. Rıza Nur ve Celalettin Arif Bey'in aracılığıyla Mustafa Kemal Paşa'dan memleketine gitmesi

¹⁶ Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve Tepkiler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s. 15-17.

¹⁷ Kadirbeyoğlu *Zeki Bey'in Hatıraları*, Haz. Ömer Faruk Lermioğlu, İstanbul 2007, s. 126

¹⁸ a.g.e., s. 131.

¹⁹ Ömer Fevzi Bey Erzurum Kongresi'ne Sürmene delegesi olarak katılmış fakat sonrasında Damat Ferit ile işbirliği yaparak Milli Mücadele aleyhinde faaliyetlerde bulunduğu için "*Yüzellilikler*" listesine alınarak sınır dışı edilmiştir. Kamil Erdeha, *Yüzellilikler Yahut Milli Mücadelenin Muhasebesi*, İstanbul, 1998, s.207; Çil, a.g.e., 120-122.

için müsaade ister. Mustafa Kemal Paşa ile görüşür. Bu görüşmeden Mustafa Kemal Paşa, İnebolu'da bir yanlışlık olduğunu, kendisini Sinop Mebusu Vahideddin'in kayınbiraderi Zeki'ye benzeterek tutukladıklarını, telgraftan sonra gerçeği anlayarak serbest bıraktıklarını anlatır. Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'dan kendisinden gördüğü yardımları hatırlattıktan sonra, Milli Mücadele'ye yaptığı hizmetlerden ve zamanın nezaketinden bahsederek herhangi bir hadiseye meydan vermemek şartıyla serbest kaldığını anlatır²⁰. Zeki Bey, bundan sonra memleketi Gümüşhane'ye gitmiştir ve II. TBMM'ye mebus seçileceği tarihe kadar ticaretle meşgul olmuştur.

Değerlendirme ve Sonuç

Mustafa Kemal Paşa'nın Zeki Bey'in I. Meclis'e neden katılmadığı ile ilgili iddiası ve bu iddia karşısında Zeki Bey'in anılarında verdiği bilgiler bu şekildedir. Bu bilgiler ışığında bazı noktalara temas ederek, değerlendirmeler yaparak, konuyu sonuca bağlamak istiyoruz.

Zeki Bey'in verdiği bilgilere bakılırsa, Damat Ferit Paşa ile görüştüğünü inkâr etmediği görülür. Yine, Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'ta dile getirdiği bu görüşmede kendisine para, silah ve cephane vaat edildiği iddiasını, Zeki Bey anılarında doğrulamaktadır. İnebolu'daki tutuklamanın, Zeki Bey'i bir başkasına benzetmekten kaynaklandığı iddiası ise tarihi gerçeklerle örtüşmemektedir²¹. Zira Mustafa Kemal Paşa, Zeki Bey daha Anadolu'ya ayak basmadan önce, 28/29 Nisan 1920 tarihinde Kazım Karabekir'e gönderdiği telgrafında, onun İstanbul'da Damat Ferit ile görüştüğünü haber vermiş ve Trabzon ve çevresinde Kuva-yı Milliye aleyhinde faaliyetler yürütebileceği ihtimaline karşı gözetim altında tutulmasını istemiştir²². Kaldı ki Mustafa Kemal Paşa, yıllar sonra Nutuk'ta bu tutuklama hadisesini unutmamış ve bunun bir yanlışlık eseri olduğuna dair bir ifade kullanmamıştır.

Zeki Kadirbeyoğlu, anılarında İnebolu'da gerçeğin anlaşılmasından sonra serbest kaldığını, kendi iradesiyle Ankara'ya gittiğini, yanlış anlama eseri olan bu tutuklama sebebiyle Meclis çalışmalarına katılmayarak istifa ettiğini anlatıyor ki bu anlatımlar da tarihi gerçeklerle bağdaşmamaktadır. Karabekir'in ve Mustafa Kemal Paşa'nın anlatımlarında, Kadirbeyoğlu Zeki Bey'in İnebolu'dan tutuklanarak Ankara'ya getirildiği anlaşılmaktadır²³. Zeki Bey'in mebusluktan istifa ettiğine dair elimizde bir bilgi mevcut değildir. Şayet, böyle bir istifa dilekçesi söz konusu olsaydı, bu mutlaka Meclis tutanaklarına yansır²⁴. Kaldı ki, 19 Mayıs 1920 itibariyle Gümüşhane'den beş mebusun TBMM'de mazbatasını onaylanmıştır²⁵. Hülasa, Zeki Kadirbeyoğlu'nun Ankara'da geçirdiği günler, gönüllü değil zorunlu bir ikametdir. Nitekim bir belgeden anlaşılacağı üzere, kendisinin Ankara'dan Gümüşhane'ye gidebilmesi bir Heyet-i Vekile kararıyla olmuştur²⁶.

Sonuç olarak, Zeki Kadirbeyoğlu'nun I. TBMM'ye katılmamasında, kendi iradesi değil, Damat Ferit Paşa ile görüşme yapması ve bu görüşmenin Mustafa Kemal Paşa tarafından haber alınması etkili olmuştur. Anılarında, görüşmeye dair verdiği bilgiler ile Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'taki ifadeleriyle örtüşmektedir. Bu görüşmenin öğrenilmesi karşısında sunduğu gerekçe, insani açıdan düşünüldüğünde anlaşılabilir ancak tarihi bir gerçek olarak kabul edilemez. Zeki Kadirbeyoğlu'nun, daha Erzurum Kongresi'nde başlayan ve sonraki süreçte Sivas Kongresi'nin kararlarına, Damat Ferit Paşa Hükümeti ile olan ilişkilerin kesilme kararına karşı muhalif duruşu hatırlanacak olursa, bu görüşmenin bütün bu sürecin bir halkası olduğu kanaatine varmak zor olmayacaktır.

Yeri gelmişken ifade edilmelidir ki Zeki Kadirbeyoğlu'nun Damat Ferit Paşa ile görüştüğü tarih, Milli Mücadele'nin hassas bir zaman dilimine denk düşmektedir. Şöyle ki, 1920 yılının Mayıs ayı ortalarında Damat Ferit Hükümeti İngilizlerin de desteğiyle Mustafa Kemal Paşa ve Kuva-yı Milliye aleyhinde propaganda yaparak Anadolu'nun farklı yerlerinde ayaklanmalar çıkartmıştır. TBMM Hükümeti, bir taraftan işgal edilen İstanbul'daki Mebusan Meclisi üyelerinin Ankara'ya

²⁰ a.g.e., s. 161.

²¹ Zeki Kadirbeyoğlu, anılarında, Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine "Sinop Mebusu Vahideddin'in kayınbiraderi Zeki" sanılarak tutuklandığını söylediğini yazıyor. Bkz. *Kadirbeyoğlu Zeki Bey'in Hatıraları*, s. 161.

²² Karabekir, a.g.e., III, s. 1445.

²³ *Nutuk*, s. 190; Karabekir, a.g.e., III, s. 1445.

²⁴ TBMM'de internet erişimine açılan açık ve gizli tutanaklarında yaptığımız araştırmada böyle bir bilgiyle karşılaşmadık.

²⁵ Ahmet Demirel, *İlk Meclis'in Vekilleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 237.

²⁶ "Muamelesi ikmal edilmiştir. Gümüşhane mebus-ı sabıkı Zeki Bey'in tahriren vaki olan müracaatı mütalaa olundu. Gümüşhane'ye gitmesine Heyet-i Vekilece karar verilmiştir." BCA, 030.18.01.01.1.4.3. (Bkz. Ek-1)

gelmelerini beklerken diğer taraftan bu ayaklanmaları bastırmaya çalışmıştır. Böyle bir zaman diliminde Zeki Kadirbeyoğlu gibi bölgelerinde nüfuzu olan mebusların takınacakları tutum ve sergileyecekleri davranışlar Ankara Hükümeti açısından önem arz etmekteydi.

Çalışmanın giriş kısmında yer alan Zeki Kadirbeyoğlu'nun biyografisinden de anlaşılacağı üzere mensubu olduğu aile, eğitim düzeyi ve Milli Mücadele'nin başından Damat Ferit Paşa ile olan görüşmesine kadar olan süreçteki tutum ve davranışları göz önüne alınacak olursa, onun hiçbir zaman Milli Mücadele'yi geniş bir çerçevede anlayabildiği söylenemez. Zeki Kadirbeyoğlu'nun babası ve dedesi Osmanlı Devleti'nde uzun yıllar farklı kademelerde idarecilik yapmış ve "Paşalık" rütbesine kadar ulaşmışlardır. Kendisi bir "paşazade"dir. Nitekim Damat Ferit ile görüşmesinde babasının yönlendirmesi etkili olmuştur. Eğitim düzeyine bakıldığında idadi seviyesinde kaldığı ve hayatını ticaret ile sürdürdüğü dikkat çekmektedir. Erzurum Kongresi'nde Mustafa Kemal Paşa'ya sonraki süreçte ise gerek Sivas Kongresi'nin aldığı kararlara gerekse Damat Ferit Hükümeti ile Heyet-i Temsiliye'nin ilişkilerinin kesilmesine muhalif tutumuyla öne çıkmıştır. Bütün bu bilgiler göz önüne alındığında Zeki Kadirbeyoğlu'nun Damat Ferit ile görüşmesi bu muhalif çizgisinin bir devamı niteliğindedir. Nitekim Milli Mücadele'nin kongreler döneminde yer alan pek çok isim²⁷ daha sonraki merhalede benzer hata ve kusurla yola devam edememiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın, Zeki Kadirbeyoğlu'nun Damat Ferit Paşa ile yaptığı görüşmeyi haber alması ve onu tutuklatarak Ankara'ya getirmesi, hem Zeki Kadirbeyoğlu hem de Milli Mücadele açısından çok daha kötü sonuçlara yol açabilecek bir girişimin önünün kesilmesi açısından faydalı olmuştur.

KAYNAKÇA

1- Arşivler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

2- Anılar, Tetkik Eserler, Makaleler ve Tezler

ATATÜRK, Mustafa Kemal, Nutuk, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, C. I, 1919-1920, MEB, İstanbul 1970.

Kadirbeyoğlu Zeki Bey'in Hatıraları, Haz. Ömer Faruk Lermioğlu, İstanbul 2007.

KARABEKİR, Kazım, İstiklal Harbimiz, C. III, Emre Yayınları, İstanbul 1995.

ÇİL, Yücel, Erzurum Kongresi'ne Katılan Delegeleler, ATAM, Ankara 2005.

DEMİREL, Ahmet, İlk Meclis'in Vekilleri, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

ERDEHA, Kamil, Milli Mücadele'de Vilayetler ve Valiler, Remzi Kitabevi, İstanbul 1975.

ERDEHA Kamil, Yüzellilikler Yahut Milli Mücadelenin Muhasebesi, İstanbul, 1998.

GOLOĞLU, Mahmut, Devrimler ve Tepkiler, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007.

ÖZEL, Sabahattin, Milli Mücadele'de Trabzon, TTK, Ankara 1991.

ÜÇÜNCÜ, Uğur, İkinci Dönem TBMM'de Bir Muhalif Portresi Kadirbeyzade Zeki Bey, Çizgi Kitabevi, Konya 2011.

ÜÇÜNCÜ, Uğur, "II. Dönem TBMM'de Kadirbeyzade Zeki Bey ve Faaliyetleri, Gümüşhane Tarihi (İl Oluşunun 85. Yılında Gümüşhane Tarihi ve Ekonomisi Sempozyumu Tarih Bildirileri (25-26 Mayıs 2010) Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, Gümüşhane 2016.

HIRA, Necmettin, Hatıralarının Işığı Altında Kadirbeyoğlu Zeki Bey'in Çalışmaları, 1919-1927, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 2006.

3- Süreli Yayınlar

Vatan

²⁷ Çerkez Ethem ve kardeşleri, Sürmene delegesi Ömer Fevzi ve Kuşçubaşı Eşref akla gelebilecek ilk isimlerdir. Erdeha, a.g.e., 181-205.

Ek-1

Handwritten document in Ottoman Turkish script. The text is written in a cursive style and includes several lines of text. The document appears to be a decision or a report, possibly related to the historical context mentioned in the caption below. The text is written in black ink on a light-colored background. There are some markings and lines drawn on the document, including a large 'X' mark and some arrows pointing to specific parts of the text. The document is numbered '71' in the top right corner.

Sabık Gümüşhane Mebusu Zeki Kadirbeyoğlu'nun Heyet-i Vekile Kararıyla Gümüşhane'ye Gidebileceğini Gösteren Belge. **Kaynak:** BCA, 030.18.01.01.1.4.3.